

ТЪРСИ СЕ ЗДРАВ РАЗУМ

УСТОЙЧИВОСТ КЪМ НЕГАТИВНИТЕ ЕФЕКТИ НА „ПОСТ-ИСТИНАТА“ И ПРОГНОЗНИ ПОКАЗАТЕЛИ ЗА НЕЙНОТО ИЗМЕРВАНЕ В НОВИЯ ИНДЕКС НА МЕДИЙНАТА ГРАМОТНОСТ 2018

Марин Лесенски

Програмен директор, „Европейски политики“, Институт Отворено общество – София

- ▶ Индексът оценява потенциалната устойчивост към разпространението на фалшиви новини в 35 европейски държави, като се използват индикатори за медийна свобода, образование и доверие между хората.
- ▶ Резултатите показват, че страните от Северозападна Европа имат най-голям потенциал да устояват на ефектите от фалшивите новини, поради високото качество на образованието, наличието на свободни медии и високото доверие между хората в тези държави.
- ▶ Балканските страни са най-уязвими към негативното влияние на фалшивите новини и феномена „пост-истина“, поради наличието на контролирани медии, недостатъци в образованието и ниската степен на доверие между хората.
- ▶ Медийната свобода е много важен, но понякога пренебрегван фактор за справяне с пост-истината и фалшивите новини, като се има предвид, че хората все още вярват повече на традиционните медии, отколкото на социалните мрежи.
- ▶ Образованието остава ключов фактор за справяне с феномена „пост-истина“ – както общото образователно равнище (напр. функционалната грамотност), така и целенасоченото обучение по медийна грамотност.
- ▶ Има висока степен на корелация между медийната свобода и качество на образованието в европейски контекст; въпреки че на този етап не може да се установи причина и следствие, наблюдението че тези два индикатора се влияят силно един от друг е ключово.

СЪДЪРЖАНИЕ

▶ Мнозинство, подкрепящо здравия разум? Идентифициране на проблемите	2	▶ Лошата новина: бележка за характера на фалшивите новини	8
▶ Необходимост от устойчивост към „пост-истината“: ролята на Индекса на медийна грамотност	2	▶ Обсъждане на регулативни мерки	8
▶ Как се измерват прогнозните показатели: за методологията на индекса	4	▶ Когато по-малко е повече: контрол над медиите, медийна свобода и пост-истина	9
▶ Устойчивост на „пост-истината“ на картата на Европа	4	▶ Фалшивите новини: пресечната точка на образованието и медийната свобода	11
▶ Кой печели и кой губи: промени в точките и класацията на Индекса	5	▶ Образование преди регулация: няма пълна гаранция, но може би образованието е най-добрият възможен отговор	12
▶ Доверие, поляризация и фрагментация на истината	7	▶ Заключителна бележка: здрав разум и порядъчност	15

МНОЗИНСТВО, ПОДКРЕПЯЩО ЗДРАВИА РАЗУМ? ИДЕНТИФИЦИРАНЕ НА ПРОБЛЕМИТЕ

Разказва се, че през 50-те години поддръжник на американския политик Адлай Стивънсън се провикнал към него по време на една от предизборните му срещи: „Губернатор Стивънсън, всички мислещи хора Ви подкрепят!“. Адлай Стивънсън отговорил: „Това не е достатъчно, трябва ми мнозинство.“ За много хора този анекдот перфектно описва състоянието на света днес.

Вездесъщото разпространение на фалшиви новини и свързаните с тях явления довеждат и умножават последствията от тях в реалния живот. Тук става въпрос най-вече за някои най-крайни прояви като недоверието в институциите, експертното знание, растящата поларизация в обществото, речта на омразата и престъпленията от омраза.

„Пост-истина“ беше избрана за дума на годината на речника на Оксфорд през 2016 г. Често свързвано с „политика на пост-истината“, понятието се дефинира като прилагателно, „отнасящо се до или обозначаващо обстоятелства, при които обективните факти са по-малко значими при формиране на общественото мнение, отколкото позоваването на емоция и лични вярвания.

Свързаното понятие „фалшиви новини“ в настоящия текст се разбира просто като фалшиви новини, макар то да има множество превъплъщения. Както казва един изследовател, „има цяла менажерия от животни в зоологическата градина на фалшивата информация... те включват слухове, измислици, откровени лъжи и дезинформация от чужди правителства или враждебни групи и образувания.“¹ Понякога се използват и други термини, напр. компанията Фейсбук използва „неверни новини“, а експертна група към Европейската комисия използва „дезинформация“², тъй като се опасява, че терминът „фалшиви новини“ се е износил от прекалена употреба.

¹ Виж *Robinson Meyer, "Why It's Okay to Call It 'Fake News'", The Atlantic, 9 March 2018, <https://www.theatlantic.com/technology/archive/2018/03/why-its-okay-to-say-fake-news/555215/>*

² Нов доклад, поръчан от Европейската комисия, настоява да нарича фалшивите новини „дезинформация“. Моля, вижте "A multi-dimensional approach to disinformation: Report of the independent High level Group on fake news and online disinformation". 12 March 2018, <https://ec.europa.eu/digital-single-market/en/news/final-report-high-level-expert-group-fake-news-and-online-disinformation>

НЕОБХОДИМОСТ ОТ УСТОЙЧИВОСТ КЪМ „ПОСТ-ИСТИНАТА“: РОЛЯТА НА ИНДЕКСА НА МЕДИЙНА ГРАМОТНОСТ

Индексът за медийна грамотност бе създаден през 2017 г. като един от начините да се измерва феноменът „пост-истина“. Всъщност, Индексът по-скоро се отнася до измерване на потенциала за устойчивост на европейските държави към пост-истината, фалшивите новини и техните последствия, както и да предложи инструмент, който да е полезен за изработването на мерки и решения.³

Това е второто издание на Индекса на медийната грамотност. През 2018 г. Индексът оценява и класира 35 страни в Европа според техния потенциал да устоят на пост-истината и свързаните с този феномен негативни последствия.

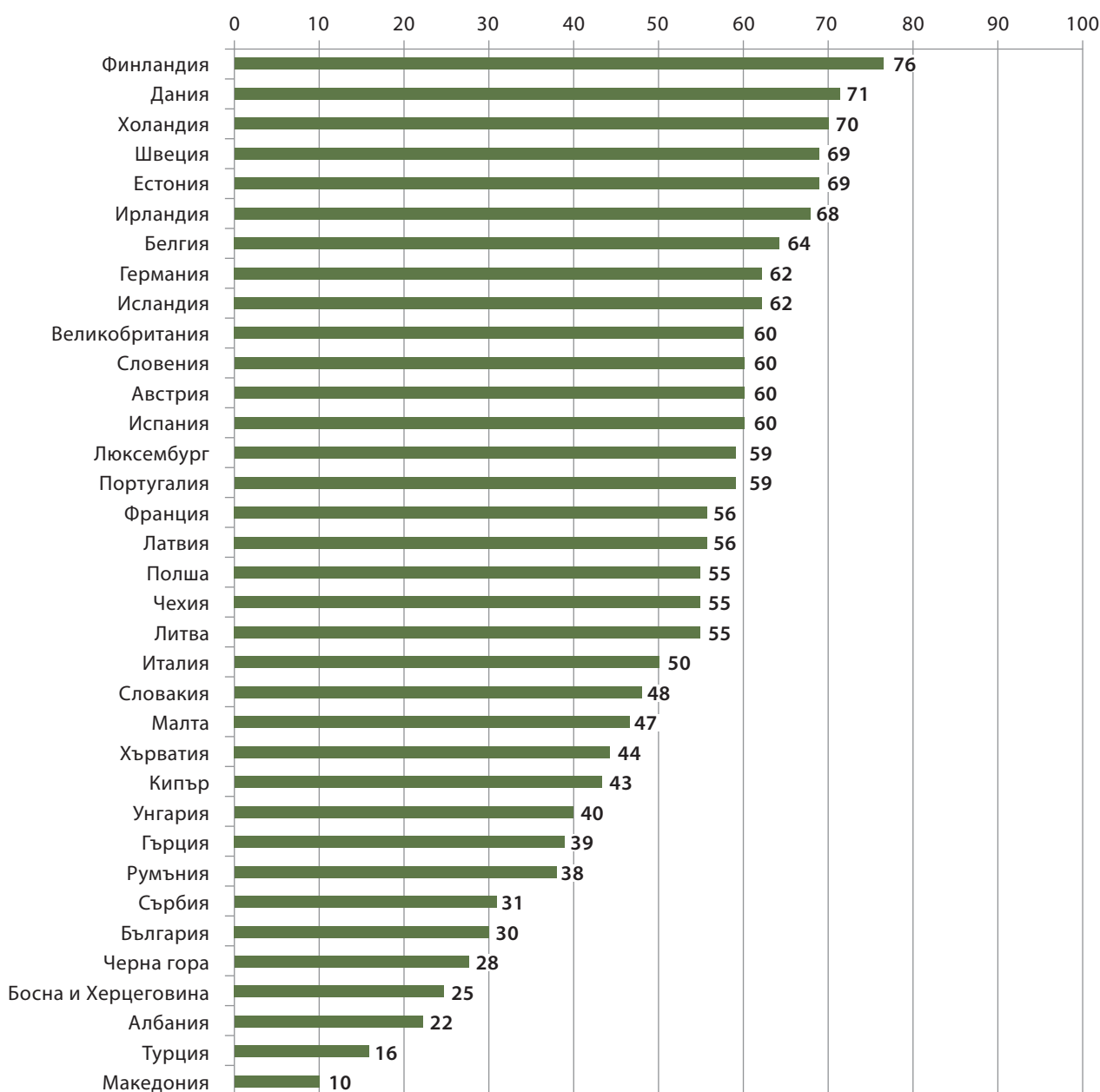
Основното допускане е, че чрез индикаторите за медийна свобода, качество на образованието, доверие в обществото и нови форми на участие (е-участие) може да се предвиди нивото на устойчивост на едно общество на фалшивите новини, пост-истина и свързаните явления. Понятието „медийна грамотност“ се използва, за да оцени потенциала за обществена устойчивост на негативните ефекти, свързани с комбинираното въздействие от намаляващото обществено доверие, огромната поляризация в политиката и фрагментацията на медиите. В допълнение на резултатите от Индекса, този доклад включва също и кратък преглед на характера на феномена „пост-истина“ и фалшиви новини, както и на различните възможности за действие и за справяне с него.

Според резултатите на Индекса за 2018 г. (фиг. 1) страните, които са най-добре подготвени да се справят с въздействието на „пост-истината“ и фалшивите новини са страните от Северозападна Европа – скандинавските страни, Холандия, Естония и Ирландия. Това съвпада с изводи на други изследвания и експертни мнения, които открояват тези страни по отношение на техния капацитет да се справят с фалшивите новини.⁴ Представянето на Естония е показателно, тъй

³ Докладът на първия Индекс на медийната грамотност, озаглавен „Ама вярно ли? Предпоставки за медийна грамотност и способност на Европа да се справи с феномена „пост-истина“, октомври 2017 г., на http://osi.bg/?cy=10&lang=1&program=1&action=2&news_id=749

⁴ Например Финландия, Швеция и Холандия са отличени от Роб Голдман, Вицепрезидент във Фейсбук, който прави коментар в Твитър на 16 февруари 2018 г., цитиран и другаде в този текст.

Индекс на медийната грамотност 2018

Фиг. 1. Графиката представя класацията според получените точки на 35 европейски страни, включени в Индекса. Използвани са стандартизирани точки от 100 до 0, от най-висок до най-нисък резултат.

като има едновременно отличен резултат за нивото на образование и свободата на медиите и така изпъква на фона на другите страни в Централна и Източна Европа. Страните с най-нисък резултат са в Югоизточна Европа – от Хърватия до Турция, заедно с непосредствените им съседи Унгария и Кипър. Като правило причините за това класиране са свързани с наличието на слаби или посредствени резултати в образованието, както и оценката за медиите им като контролирани (зависими). Такива страни биха били по-уязвими към фалшиви новите и негативните им въздействия. Като

цяло страните с най-добри резултати в Индекса имат най-доброто представяне в образованието, най-свободните медиите и високо доверие в обществото.

Страните в края на класацията имат ниско качество на образованието, по-контролирани медиите и – като правило – ниско доверие между хората.

Тези фактори може да са налични в различни степени: напр. в случая с Турция цялостният резултат се дължи повече на ниската степен на медийна свобода, докато в случая с Македония основният проблем са ниските резултати в образованието (според изследванията PISA).

ИНДЕКС НА МЕДИЙНАТА ГРАМОТНОСТ	
Индикатори	Тежест
Медийна свобода	
Freedom of the Press, Freedom House	20%
Press Freedom Index, Репортери без граница	20%
Образование	
PISA, четене (ОИСР)	30%
PISA, наука (ОИСР)	5%
PISA, математика (ОИСР)	5%
Дял на населението с университетско образование (Евростат)	5%
Доверие	
Доверие в другите (доверие в хората) (Евростат)	10%
Нови форми на участие	
Е-участие (ООН)	5%

Таблица 1. Таблицата показва методологията на Индекса на медийна грамотност с групите индикатори, източници и съответна тежест (важност). Данните се превръщат в стандартни точки от 100 до 0, най-висок до най-нисък резултат.

КАК СЕ ИЗМЕРВАТ ПРОГНОЗНИТЕ ПОКАЗАТЕЛИ: ЗА МЕТОДОЛОГИЯТА НА ИНДЕКСА

Настоящият доклад съдържа предложение за измерване по-скоро на предпоставките за медийната грамотност чрез редица показатели, които илюстрират потенциала за устойчивост на обществата към феномена „пост-истина“. Предложеният модел съдържа няколко индикатора (таблица 1), които се отнасят към различни аспекти на медийната грамотност и пост-истината. Основното допускане е, че нивото на образование, състоянието на медиите, степента на доверие в обществото и разпространението на новите форми за участие илюстрират наличието на медийна грамотност.

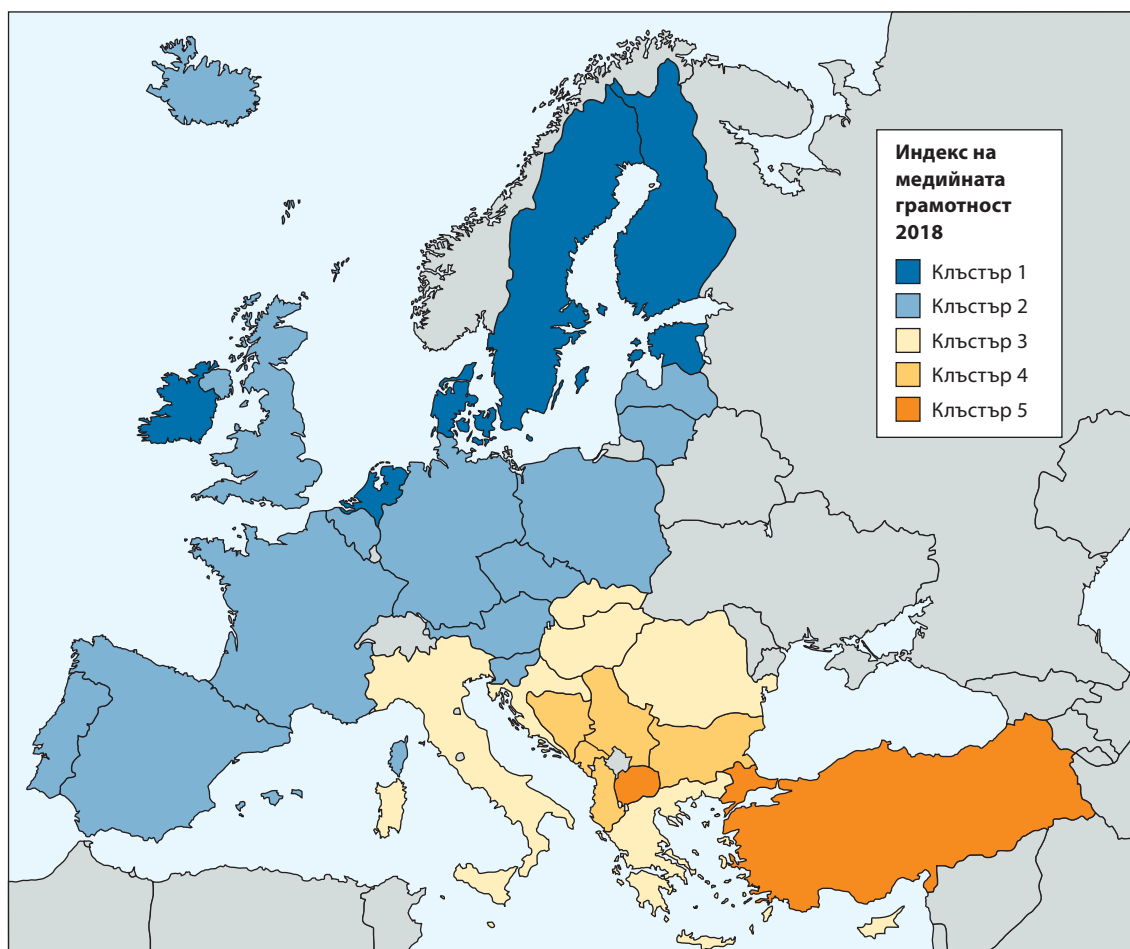
Тъй като индикаторите са с различна важност, те са включени с различна тежест в модела. Най-голяма тежест имат индикаторите за медийна свобода и тези за образование, като от тях четивната грамотност има най-голяма тежест, а индикаторите „е-участие“ и „доверие“ са със сравнително най-малка тежест спрямо другите. Индексът превръща изходните данни в стандартни точки (з-точки) от 0 до 100 (от най-ниски до

най-високи) и класира страните от 1 до 35 (от най-висока до най-ниска позиция).⁵

УСТОЙЧИВОСТ НА „ПОСТ-ИСТИНАТА“ НА КАРТАТА НА ЕВРОПА

Когато към резултатите на Индекса се приложи клъстерен анализ, се получават пет групи от страни. Всяка група съдържа държави със сходни характеристики, като клъстерите са йерархични – т.е. най-добре представящите се страни са в първия клъстер, а най-зле представящите се държави – в последния. Освен това в случая страните в клъстер 1 са по-близо по своите характеристики до тези в клъстер 2, а страните в клъстер 4 са по-сходни с тези в клъстер 5.

⁵ Използваната методология и източници се базират на „Индекс на настигането“ на ИОО-София; последните използвани данни са не по-късно от 30 януари 2018 г.. Може да намерите описание на методологията в доклада „Don't Stop Now: Findings of the European Catch-Up Index 2016“, който се намира в секцията „Документи и връзки“ на страницата www.thecatchupindex.eu. Липсващите данни са заменени, като се използват процедурите за заместване, както е описано в споменатия доклад.

Фиг. 2. Картата представя резултатите от клъстерния анализ, базирани на точките в Индекса на медийната грамотност 2018 на 35 европейски страни. Клъстерният анализ разделя страните на групи, където всяка страна е подобна на другите в същата група, отколкото в другите клъстери.

Ясно се вижда, че има географски модел в потенциала за устойчивост към пост-истината (фиг. 2). Страните в по-добре представящите се клъстери (обозначени в синьо) са в северната и северозападната част на Европа, а на другата страна на картата и на класацията с резултатите са страните в Югоизточна Европа с един среден, преходен клъстер, обхващащ държави като Унгария, Италия и Гърция. Така страните в клъстерите, обозначени в жълто или оранжево, са по-уязвими към негативните ефекти на фалшиви новини и пост-истината.

КОЙ ПЕЧЕЛИ И КОЙ ГУБИ: ПРОМЕНИ В ТОЧКИТЕ И КЛАСАЦИЯТА НА ИНДЕКСА

Таблицата (таблица 2) показва точките и класацията на Индекс 2018 г., както и разликите в сравнение с

Индекс 2017 г. Петте клъстера са обозначени също и чрез различни цветове.

Както се вижда на таблицата, има няколко случая, които са показателни. Полша слиза с 3 позиции и губи 3 точки в сравнение с миналата година (2017). През 2018 г. Чехия губи 2 позиции и 1 точка, Словакия – 1 позиция и 3 точки, а Унгария, Сърбия и Черна гора са изгубили по 2 точки всяка. Подобрене отчитат страни като Исландия – с 3 точки и 3 позиции нагоре, Испания и Франция – с по 2 позиции и по 2 точки всяка нагоре, Швеция – с 2 позиции и 2 точки подобрене.

Интересно е да се отбележи, че подобренията в класацията се случват в първите два клъстера, докато влошаването е по-скоро в останалата част на класацията, което задълбочава различията между добре представящите се страни и тези с по-ниски резултати. Основната причина на промените на резултатите е свързана с промяната в медийната свобода, дискутирана и по-долу в текста.

ИНДЕКС НА МЕДИЙНАТА ГРАМОТНОСТ 2018					
Клъстър	Страна	Точки 2018 (100-0)	Класация (1-35)	Промяна на точки vs 2017	Промяна в класацията vs 2017
1	Финландия	76	1	0	0
	Дания	71	2	-1	0
	Холандия	70	3	-1	0
	Швеция	69	4	2	2
	Естония	69	5	1	0
	Ирландия	68	6	0	-2
2	Белгия	64	7	1	0
	Германия	62	8	0	0
	Исландия	62	9	3	3
	Великобритания	60	10	1	1
	Словения	60	11	0	-2
	Австрия	60	12	0	-2
	Испания	60	13	2	3
	Люксембург	59	14	0	-1
	Португалия	59	15	1	-1
	Франция	56	16	2	3
	Латвия	56	17	0	1
	Полша	55	18	-3	-3
	Чехия	55	19	-1	-2
	Литва	55	20	0	0
3	Италия	50	21	1	1
	Словакия	48	22	-3	-1
	Малта	47	23	0	0
	Хърватия	44	24	-2	0
	Кипър	43	25	0	0
	Унгария	40	26	-2	0
	Гърция	39	27	1	1
	Румъния	38	28	0	-1
4	Сърбия	31	29	-2	0
	България	30	30	0	0
	Черна гора	28	31	-2	0
	Босна и Херцеговина	25	32	1	0
	Албания	22	33	1	0
5	Турция	16	34	1	0
	Македония	10	35	-1	0

Таблица 2. Таблицата представя, както следва: (а) 5 клъстъра на страните, на базата на точките; (б) всички 35 страни в индекса, класирани според точките си, от 100 до 0 най-висок, до най-нисък резултат. Класацията е от 1 до 35, най-висока до най-ниска позиция; (в) промяната в сравнение с индекс 2017, с оглед на точки и класация.

ДОВЕРИЕ В ДРУГИТЕ (ДОВЕРИЕ В ХОРАТА)			
Позиция	Страна	Скала 10–0	Точки 100–0
1	Дания	8,3	100
2	Финландия	7,4	83
3	Исландия	7,0	76
4	Холандия	6,9	74
5	Швеция	6,9	74
3	Латвия	6,5	66
4	Словения	6,5	66
5	Ирландия	6,4	64
6	Румъния	6,4	64
7	Испания	6,3	62
8	Малта	6,2	60
9	Великобритания	6,1	59
10	Литва	6,1	59
11	Полша	6,0	57
12	Австрия	5,9	55
13	Естония	5,8	53
14	Словакия	5,8	53
15	Белгия	5,7	51
16	Италия	5,7	51
17	Германия	5,5	47
18	Люксембург	5,5	47
19	Гърция	5,3	43
20	Португалия	5,3	43
21	Чехия	5,3	43
22	Унгария	5,3	43
23	Хърватия	5,1	40
27	Франция	5,0	38
28	Кипър	4,5	28
29	Турция	4,5	28
30	България	4,2	23
31	Сърбия	4,2	23

Таблица 3. Таблицата представя страните в индекса, на базата на точките в индикатора "Доверие в другите". Таблицата не включва страни с липсващи изходни данни. Таблицата показва изходната скала 10 до 0 точки (най-високо до липсващо доверие), както и стандартизирани точки, от 100 до 0 най-висок, до най-нисък резултат. Данните на „Доверие в другите“ са от Евростат.

ДОВЕРИЕ, ПОЛЯРИЗАЦИЯ И ФРАГМЕНТАЦИЯ НА ИСТИНАТА

Доверието в другите хора, което служи като показател за нивото на социална кохезия в едно общество, е един от индикаторите за устойчивост на феномена „пост-истина“. Най-ниският резултат отговаря на въпроса „Не може да се вярва на никой друг“, а най-високият резултат съответства на отговора и чувството, че „Може да се има доверие на повечето хора“.⁶

Може да се регистрира и спад на доверието в институциите, в това число в парламентите, правителствата, съдебните системи и др. Нарастването на ефекта на пост-истината води до загуба на доверие (или целенасочени атаки) в медиите, в експертното знание и др., което надхвърля всяко здравословно ниво на съмнение в авторитети.

Страните, които са на по-високи позиции в Индекса на медийната грамотност, като цяло имат по-високи нива на доверие между хората (таблица 3), като има изследвания, които показват връзката между доверието, демокрацията и благоденствието.

Фалшивите новини подкопават доверието и са свързани с растящата поляризация в обществото.

Не е случайност, че „хибридните атаки“ са насочени към засилване на поляризацията, като често насърчават две или повече страни в обществената дебат.

Качеството на обществените и политическите дебати се влошава, не на последно място благодарение на фалшивите новини. Поляризацията в обществото нараства и на свой ред ерозира доверието. Едно от изследванията на фалшивите новини открива, че те се разпространяват по-бързо, тъй като предизвикват емоции на изненада и отвращение, докато верните новини се асоциират с тъга и доверие.⁷

Устойчивостта на фалшиви новини и негативните последствия са свързани с пътя на възстановяване на доверието и обратното, защото те са взаимно свързани.

⁶ Индикаторът „Доверие в другите“ използва последните налични данни от Евростат, които са превърнати в стандартни точки (0–100). Липсващите данни са заменени, като се използва процедура за заместване, както е описано в www.thecatchupindex.eu

⁷ Виж „Study: On Twitter, false news travels faster than true stories“, 8 March 2018, <http://news.mit.edu/2018/study-twitter-false-news-travels-faster-true-stories-0308>

ЛОШАТА НОВИНА: БЕЛЕЖКА ЗА ХАРАКТЕРА НА ФАЛШИВИТЕ НОВИНИ

Тук ще направим кратко отклонение, за да се спрем върху някои от характеристиките на фалшивите новини. Те показват, че колкото и да е трудна, битката с фалшивите новини все пак не е невъзможна. През март 2018 г. едно изследване открива, че фалшивите новини и слуховете изпреварват истинските във всяко отношение. Заглавието „Мрачните заключения на най-голямото досега изследване върху фалшивите новини“⁸ е показателно за трудностите при решаване на този проблем. Една фалшива история се разпространява шест пъти по-бързо и достига до много повече хора в сравнение с една стандартна новина. Защо се случва това? Изследователите предлагат две хипотези – и двете свързани преди всичко с психологическите измерения на въпроса. Фалшивите новини изглеждат „по-нови“, защото са по-различни и затова привличат повече внимание.

Счита се, че фалшивите новини пътуват по-бързо, защото предизвикват чувства като изненада и отвращение, докато истинските новини се асоциират с тъга и доверие. Такава е „човешката природа“, казва в интервю един от експертите.

Освен това фалшивите новини често са по-нови и по-често негативни, така че са по-атрактивни и хората ги споделят повече.⁹

Освен това хората имат склонност да търсят потвърждение или допълнителна информация за неща, за които имат вече изградени виждания, дори това да е фалшива информация. Има и механизъм за справяне с когнитивния дисонанс и психологическия стрес, причинен от противоречието между две или повече противопоставящи се вярвания, ценности или идеи. В такива случаи хората са склонни да интерпретират селективно информацията. В книгата „Debunking Handbook“¹⁰, или Наръчник за опровергаване на фалшиви новини, е очертана трудната до невъзможност задача за подобно развенчаване, което отнема много време, а и може да има нежелани последствия понякога.

⁸ Виж *Robinson Meyer*, „The Grim Conclusions of the Largest-Ever Study of Fake News“, *The Atlantic*, 8 March 2018, <https://www.theatlantic.com/technology/archive/2018/03/largest-study-ever-fake-news-mit-twitter/555104/>

⁹ Пак там.

¹⁰ *John Cook and Stephan Lewandowsky*, *The Debunking Handbook*, 27 November 2011, <https://skepticalscience.com/Debunking-Handbook-now-freely-available-download.html>

Но въпреки че са обезкуражителни, подобни изводи не са неочаквани и не би трябвало да обезкуражават предприемането на мерки за справяне с фалшивите новини.

ОБСЪЖДАНЕ НА РЕГУЛАТИВНИ МЕРКИ

Съществуват различни подходи за справяне с фалшивите новини и пост-истината, като регулацията е един от тях. Това може да се случи например и под формата на саморегулация – по модела на медийните саморегулации чрез приемане на етични кодекси или каквито са по-новите форми саморегулация на социалните мрежи – чрез докладване и т.н. Това включва и условията за ползване на Фейсбук, които всеки ползвател трябва да приеме (и никой всъщност не прочита): „Не може да се публикува съдържание, което е: реч на омразата, заплашително или порнографско; насърчава насилие; или съдържа изображения на голота или демонстративно или безпричинно насилие... Не може да използвате Фейсбук за нищо незаконно, подвеждащо, зловредно или дискриминиращо.“¹¹

Новите опити за регулация са насочени към социалните медии, които са източник на повечето опасения, включително поради дезинформационни кампании и други нарушения като реч на омразата.

Такъв пример за регулация е германският „*Netzwerkdurchsetzungsgesetz*“ – закон за противопоставяне на речта на омразата и фалшивите новини в интернет.

Нови регулации или специални агенции за справяне с проблема се обмислят в страни като Франция¹² и Великобритания.¹³

Скорошен доклад, поръчан от Европейската комисия, изброява редица мерки за справяне с „дезинформацията“, включително мерки за увеличаване на прозрачността на собствеността, спонсорираното съдържание и т.н. за дигиталните медии. Докладът препоръчва и създаването на европейски центрове за интердисциплинарни и независими изследвания,

¹¹ Превод на автора, Facebook, Statement of Rights and Responsibilities, Date of Last Revision: January 31, 2018.

¹² Виж *Macron plans law to fight 'fake news'* in 2018, 3 January 2018, Reuters, <https://www.reuters.com/article/us-france-macron/macron-plans-law-to-fight-fake-news-in-2018-idUSKBN1E51LJ>

¹³ Евгени Морозов предлага начин за справяне, като се фокусира върху компаниите на big data - „Data populists must seize our information – for the benefit of us all“, 4 December 2016, <https://www.theguardian.com/commentisfree/2016/dec/04/data-populists-must-seize-information-for-benefit-of-all-evgeny-morozov>

базиран на доказателства, посветени на проблемите на дезинформацията.¹⁴

Дебатът за регулация на социалните мрежи е все още отворен за дискусии, тъй като те не могат да се дефинират нито като медии, нито просто като неутрални механизми за предаване на информация (напр. подобно на пощенските услуги).

Макар и необходим, регулативният подход – или по-скоро различните подходи в тази рамка, има своите недостатъци и сиви зони.

Свръхрегулация на социалните мрежи или интернет като цяло може да заглуши иначе валиден критицизъм. Това е още по-валидно при случаите с държави, в които медиите са под значителен контрол.

И преди да приключим с тази тема, нека все пак да отбележим, че макар вече да сме далеч от времето, в което интернет се считаше за крепост на свободното слово, този аспект не трябва да се пренебрегва. В определен контекст социалните медии като Фейсбук и Туитър, които не могат да се контролират на местно ниво, все още остават част от решението, доколкото те предоставят платформа за „нормални“ новини и коментари. Свръхрегулацията на социалните мрежи в такива случаи би било равностойно на цензура.

КОГАТО ПО-МАЛКО Е ПОВЕЧЕ: КОНТРОЛ НАД МЕДИИТЕ, МЕДИЙНА СВОБОДА И ПОСТ-ИСТИНА

Връщането на контрола – в случая с фалшивите новини, е вероятно най-удачният подход. Прекалено многото свободи – посочват доста хора – са ни довели до това влошено състояние на нещата. Но това може би не е случаят с медиите, когато повече контрол над медиите може да означава по-негативен ефект от фалшивите новини. Това налага преглед на дебата за фалшивите новини, социални мрежи и традиционни медии.

Докато повечето дебати за фалшивите новини се занимават главно с новите медии и социалните мрежи, Индексът на медийна грамотност има силен фокус върху традиционните медии.

¹⁴ Виж „A multi-dimensional approach to disinformation: Report of the independent High level Group on fake news and online disinformation“, 12 March 2018, <https://ec.europa.eu/digital-single-market/en/news/final-report-high-level-expert-group-fake-news-and-online-disinformation>

Скорошно проучване на Евростат за „Фалшивите новини и онлайн дезинформацията“ установява, че хората в Европа все още имат по-голямо доверие в традиционните медии, отколкото на онлайн медиите и социалните мрежи.

Например радиото (70%), телевизията (66%), печатните вестници и списания (63%) са с по-голямо доверие, отколкото социалните мрежи и приложения за съобщения (36%).

Друго международно изследване показва, че хората са по-склонни да вярват на традиционните медии, въпреки че фалшивите новини рушат доверието и в традиционни, и в социални медии.¹⁵

Що се отнася до „техно-оптимизма“ отпреди няколко години, той е отстъпил място на също толкова силни мрачни и катастрофични предсказания за ролята на социалните медии. Едва ли някой си спомня сега „Твитър революциите“ от 2009–2010 г. с предложение за Нобелова награда за Твитър.¹⁶

Има нарастващ брой изследвания и дебати за ролята на фалшивите новини и пост-истината. Но повечето от тях се занимават с разпространяването и приема на фалшиви новини със схващането, че главният механизъм за тяхното разпространение са социалните медии.

Наистина, социалните медии имат растящ дял в потреблението на информация и по-голямата част от изследванията се занимават с това.

Социалните медии се идентифицират и като едни от главните виновници и затова и мерките са насочени към тях.

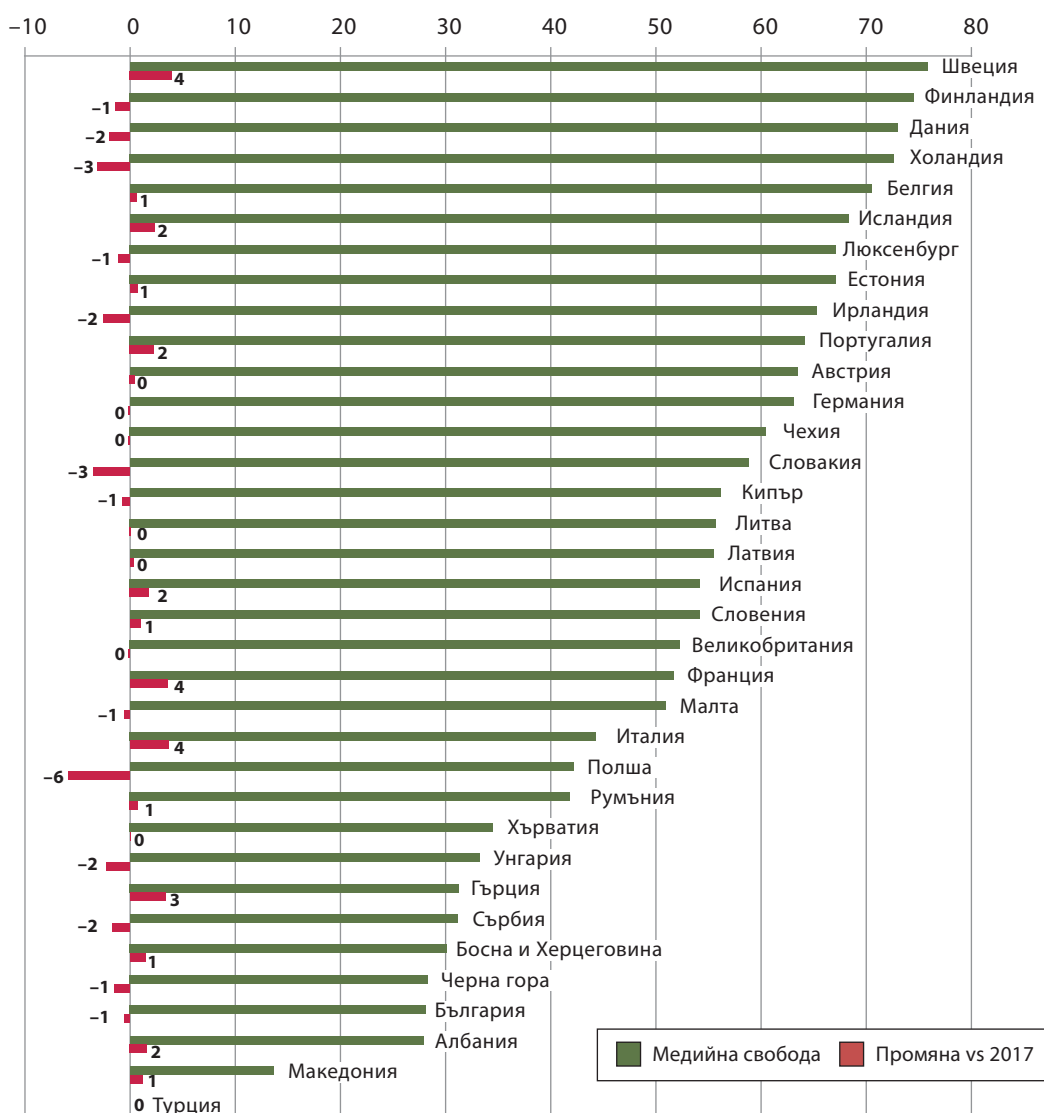
Поради характера на социалните медии информацията се разпространява с неимоверна скорост, има малко или изобщо няма „пазител“, контролиращи потока на информация – всеки е автор, издател, коментатор и т.н. Сравнително нов проблем са и ботовете, които правят несигурно с кого точно си комуникира човек.

Друг сериозен проблем е ролята на алгоритмите – начинът, по който социалните мрежи решават кое съдържание ще бъде показано. Още по-притеснително е, че не се знае как точно работят тези механизми. Те създават затворени кръгове на комуникация, където потребителите виждат предимно информа-

¹⁵ Виж „Fake news hurts trust in media, mainstream outlets fare better: poll“, Reuters, 31 October 2017, <https://www.reuters.com/article/us-media-fakenews/fake-news-hurts-trust-in-media-mainstream-outlets-fare-better-poll-idUSKBN1D0025>

¹⁶ Mark Pfeifle, A Nobel Peace Prize for Twitter?, The Christian Science Monitor, 6 July 2009, <https://www.csmonitor.com/Commentary/Opinion/2009/0706/p09s02-coop.html>

Медийна свобода: резултати за 2018 и промени vs 2017

Фиг. 3. Графиката представя 35 страни в Индекса, класирани според точките за медийна свобода на скала от 100 до 0 (най-висок до най-нисък резултат) и позиции от 1 до 35 (най-висока до най-ниска позиция). Индикаторът използва последните налични данни от Freedom House Freedom of Press survey и Reporters without Borders Press Freedom index, превърнати в стандартизирани точки от 100 до 0 (най-високи до най-ниски).

ция, подобна на техните собствени вярвания и интереси.

Затова и може би не е чудно, че ЕС дава задачата за справяне с фалшивите новини на дирекцията за Цифровия единен пазар.¹⁷

Но този подход понякога пренебрегва ролята на медиите – и по-точно на медийната свобода, може би защото в западен контекст това не е толкова притеснително, колкото в други части на света.

Разбира се, има сериозен проблем с упадъка на традиционните медии и традиционния им бизнес модел.

¹⁷ С Мария Габриел, Комисар за цифровата икономика и общество на ЕС.

Това отвори широко вратите за пост-истината и нарастването на фалшивите новини чрез новите медии и новите форми на осигуряване на приходи. В един порочен кръг, фалшивите новини подкопават доверието в медиите, допълнително влошавайки положението им.

Картината изглежда още по-зле в ситуации, в които има проблем със свободата на медиите, както става ясно от данните (фиг. 3).¹⁸ Контролираните медии, като

¹⁸ Индексът на медийната грамотност използва последните налични данни на Freedom House и Репортери без граници като средно на резултатите на двете изследвания, превърнати в стандартни точки от 0 до 100 (най-ниски до най-високи). Например точките за Турция са 0, което показва най-нисък резултат в индекса, не пълна липса на свобода. Виж <https://freedomhouse.org/report/freedom-press/freedom-press-2017> and <https://rsf.org/en/ranking>

правило, размиват границите между истински и фалшиви новини и по дефиниция манипулират новините като начин на съществуване. Колкото по-контролирана е медийната среда, толкова по-широка е мрежата за изопачаване и по-малка вероятността за достъп до разнообразна информация и гледни точки. Секциите за проверка на факти, които иначе са проверен начин на медиите за справяне с фалшиви новини, са със съмнително полза при прекалено контролирана медийна среда.

Въпреки редица сходства ситуацията в установените демокрации и страните с все още крехка демокрация – например тези по на изток в Европа – не е еднаква. Както и редица други аспекти на политическата култура, така и нормите и практиките на свободните медии в тях остават неразвити и уязвими. Редакционната независимост от собственика често е изключение, а не правило. Ролята на журналистите като пазители на информацията е сериозно компрометирана.

Затова медийната свобода е важен компонент в справянето с фалшивите новини. Според изследванията обществото вярва все още повече на традиционните, отколкото на социалните медии. Това възлага по-голяма отговорност на традиционните медии, но те едва ли ще могат да го оправдаят, ако съществува значим контрол над тях. Дори в установените демокрации това е проблем. Още по-голяма е опасността за по-новите демокрации, доколкото и другите стълбове – гражданското общество, съдебната система и въобще обществените институции, са също толкова уязвими. Според резултатите на този Индекс, страните с по-голяма степен на медийна свобода като правило са по-добре подготвени да се справят с пост-истината и фалшивите новини.

Таблицата показва само резултатите за медийна свобода на страните (те се основават на две международно признати изследвания), класирани от най-висок до най-нисък резултат. Страните с най-висока степен на медийна свобода са в Северозападна Европа, а страните от Югоизточна Европа са с най-ниски резултати.

Таблицата показва и промяната в точките в сравнение с Индекс 2017 г. Страните, които отбелязват спад в сравнение с 2017 г., са Полша, която губи 6 точки, Словакия – 3 точки, Унгария – 2 точки, БиХ и Сърбия – също по 2 точки всяка. Холандия също губи 3 точки, Дания и Ирландия – по 2 точки, но те са достатъчно напред в класацията, така че спадът в точките не е проблем за тях. От страните, които имат подобрене, Швеция напредва с 4 точки, както и Португалия, Франция, Италия и Гърция, някои от които се нуждаят от

още по-голямо подобрене, за да напреднат в класацията.

ФАЛШИВИТЕ НОВИНИ: ПРЕСЕЧНАТА ТОЧКА НА ОБРАЗОВАНИЕТО И МЕДИЙНАТА СВОБОДА

„Има лесен начин да се справим с това. Дезинформацията е неефективна срещу добре образовани граждани. Финландия, Швеция и Холандия преподават дигитална грамотност и критическо мислене с отличен резултат“, пише за разпространението на фалшивите новини Роб Голдман, вицепрезидент във Фейсбук (Твитър, 16 февруари 2018 г.).

Финландското правителство счита, че силната обществена система на образование е главното средство за устояване на информационната кампания срещу страната.¹⁹ „Широко разпространените умения за критично мислене сред финландското население“ се счита за основният елемент срещу кампаниите от фалшиви новини.

Има изследвания, които откриват корелация между нивото на образование и предразположението към фалшиви новини. По-добро образование, като цяло, дава и по-голяма гаранция за устойчивост към фалшиви новини.

Може би повече знания и умения за критично мислене спомагат за имунизация срещу изфабрикувани и манипулирани новини.

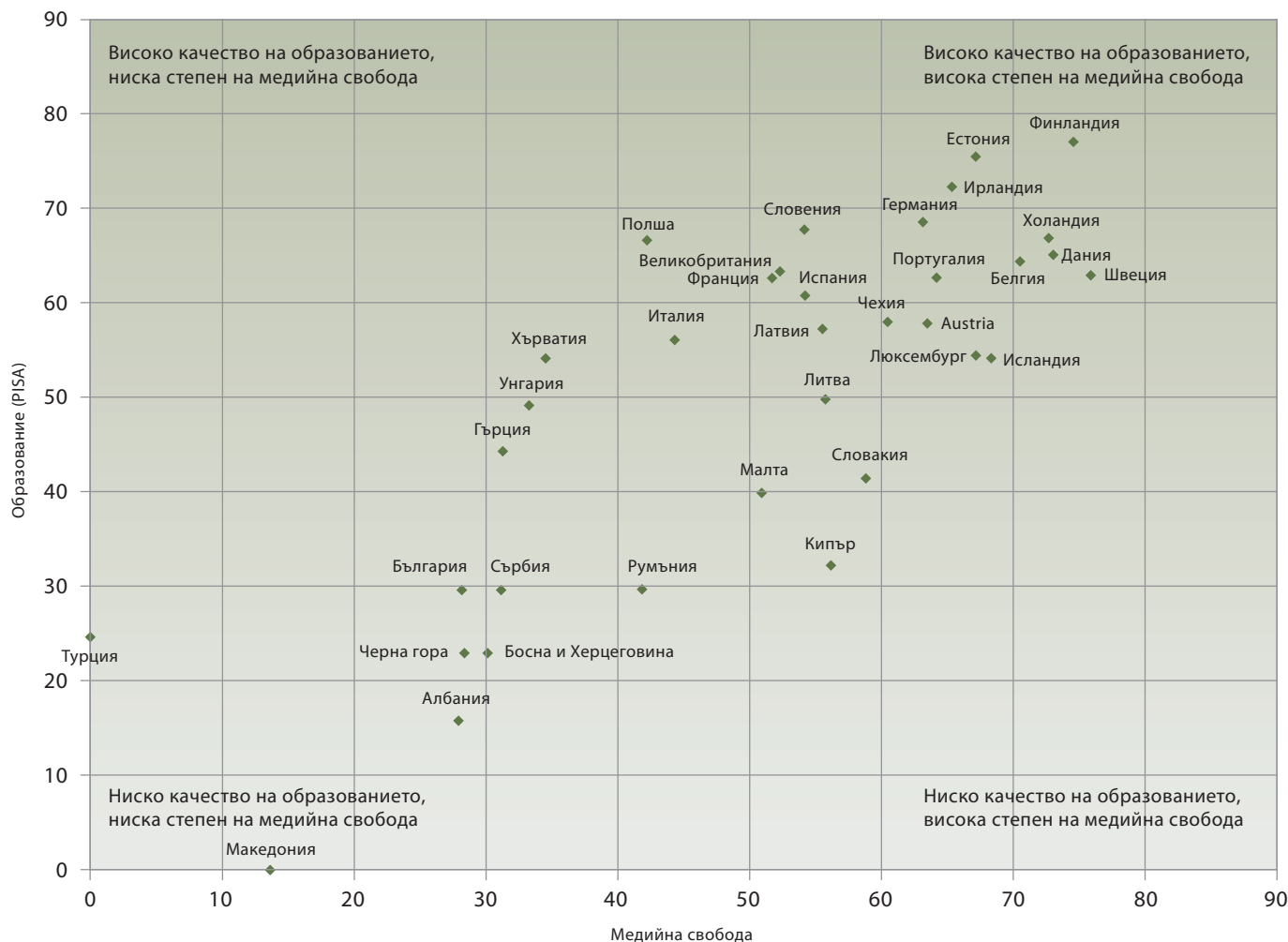
Има и психологически механизми, които действат. Изследване на холандски изследовател върху конспиративните теории открива, че по-образованите хора считат, че имат по-голям контрол над живота си, не вярват толкова много в лесни решения и имат по-големи аналитични умения.²⁰

В допълнение, изглежда има връзка между качеството на образованието и медийната свобода, когато се съпоставят двата индикатора. Страните с по-добро образование имат повече медийна свобода и обратното. Въпреки че Индексът не може да установи кое

¹⁹ Виж Foreign Policy, “Why Is Finland Able to Fend Off Putin’s Information War?”, 1 March 2017, <http://foreignpolicy.com/2017/03/01/why-is-finland-able-to-fend-off-putins-information-war/>

²⁰ Виж Jan-Willem van Prooijen, “Why Education Predicts Decreased Belief in Conspiracy Theories” Applied Cognitive Psychology 31: 50–58 (2017), а също James N. Druckman, The Politics of Motivation, Critical Review 24 (2): 199–216 (2012).

Медийна свобода и образование

Фиг. 4. Графиката показва позициите на всички 35 страни в Индекса по две оси: образование (PISA) и медийна свобода според точките им на скала от 100 до 0 (най-висока до най-ниска). Индикаторът за образование включва последните налични резултати по PISA, като четенето има тежест от 70%, а наука и математика по 15% всяко. Медийната свобода използва данни от Freedom House и Reporters without Borders annual surveys в стандартни точки от 100 до 0 (най-висока до най-ниска).

е причината и кое следствието, тези наблюдения са показателни.

Графиката (фиг. 4) показва връзката между качеството на образованието (PISA) и нивото на медийна свобода. Като цяло страните с по-добър резултат в образованието имат и по-висока степен на медийна свобода. Страните с по-слаби образователни резултати имат по-ниска степен на медийна свобода. Страни като Финландия, Естония и други имат високи резултати и по образование, и по медийна свобода. Някои страни – като Полша – имат висок резултат в образование и сравнително по-нисък в медийна свобода, а Кипър – обратното, но като цяло те са в междинно положение и не се отклоняват много от модела. Както бе отбелязано, причината и следствието не може да се установят от Индекса, но е ясно че образование и медии имат връзка едни с други. Това може да се из-

ползва при планирането на мерки срещу фалшивите новини и негативните им ефекти.

ОБРАЗОВАНИЕ ПРЕДИ РЕГУЛАЦИЯ²¹: НЯМА ПЪЛНА ГАРАНЦИЯ, НО МОЖЕ БИ ОБРАЗОВАНИЕТО Е НАЙ-ДОБРИЯТ ВЪЗМОЖЕН ОТГОВОР

„Никой не би искал правителствена регулация, ръководена от реакционни медийни барони,

²¹ „Мото“ на Международната федерация на библиотечните асоциации и институции, виж новина от 1 март 2018 г., <https://www.ifla.org/node/29021>

ИНДЕКС НА МЕДИЙНАТА ГРАМОТНОСТ 2018: ИЗТОЧНИЦИ И ДАННИ

Класация и точки		Използвани данни и източници	Freedom of the Press (Freedom House)	Press Freedom Index (Репортери без граници)	PISA четене (ОИСП)	PISA наука (ОИСП)	PISA математика (ОИСП)	Дял на населението с университетско образование (Евростат)	Доверие в хората (Евростат, др.)	Е-участие (ООН)
Класация (1–35)	Точки (100–0)	Страна	Скала от 0 до 100 (най-добра до най-лоша оценка)	Скала от 0 до 100 (най-добра до най-лоша оценка)	По-висок резултат е по-добър, 500 е много добър, под 300 е слаб	По-висок резултат е по-добър, 500 е много добър, под 300 е слаб	По-висок резултат е по-добър, 500 е много добър, под 300 е слаб	В проценти от 100 до 0 (по-висок процент е по-добре)	Скала от 10 до 0 (най-висока до най-ниска)	Скала от 1 до 0 (най-висока до най-ниска)
1	76	Финландия	12	8,92	526	531	511	35,9	7,4	0,915
2	71	Дания	12	10,36	500	502	511	31,2	8,3	0,814
3	70	Холандия	11	11,28	503	509	512	31,0	6,9	0,949
4	69	Швеция	11	8,27	500	493	494	35,3	6,9	0,763
5	69	Естония	16	13,55	519	534	520	34,1	5,8	0,814
6	68	Ирландия	18	14,08	521	503	504	37,7	6,4	0,712
7	64	Белгия	12	12,75	499	502	507	33,2	5,7	0,644
8	62	Германия	20	14,97	509	509	506	24,4	5,5	0,763
9	62	Исландия	15	13,03	482	473	488	33,4	7,0	0,661
10	60	Великобритания	25	22,26	498	509	492	38,4	6,1	1,000
11	60	Словения	23	21,70	505	513	510	27,2	6,5	0,729
12	60	Австрия	22	13,47	485	495	497	28,9	5,9	0,881
13	60	Испания	28	18,69	496	493	486	32,7	6,3	0,932
14	59	Люксембург	14	14,72	481	483	486	36,4	5,5	0,695
15	59	Португалия	17	15,77	498	501	492	21,5	5,3	0,661
16	56	Франция	26	22,24	499	495	493	30,9	5,0	0,898
17	56	Латвия	26	18,62	488	490	482	29,5	6,5	0,525
18	55	Полша	34	26,47	506	501	504	25,2	6,0	0,881
19	55	Чехия	21	16,91	487	493	492	20,6	5,3	0,559
20	55	Литва	21	21,37	472	475	478	34,1	6,1	0,831
21	50	Италия	31	26,26	485	481	490	15,7	5,7	0,915
22	48	Словакия	26	15,51	453	461	475	19,7	5,8	0,542
23	47	Малта	23	24,76	447	465	479	18,8	6,2	0,780
24	44	Хърватия	41	29,59	487	475	464	20,0	5,1	0,780
25	43	Кипър	23	19,79	443	433	437	37,6	4,5	0,525
26	40	Унгария	44	29,01	470	477	477	20,6	5,3	0,492
27	39	Гърция	44	30,89	467	455	454	26,4	5,3	0,610
28	38	Румъния	38	24,46	434	435	444	15,1	6,4	0,627
29	31	Сърбия	49	28,05	432	446	441	16,25	4,2	0,831
30	30	България	42	35,01	432	446	441	24,4	4,2	0,695
31	28	Черна гора	44	33,65	427	411	418	17,0	4,2	0,831
32	25	Босна и Херцеговина	51	27,83	427	411	418	10,5	3,9	0,508
33	22	Албания	51	29,92	405	427	413	11,0	4,2	0,644
34	16	Турция	76	52,98	428	425	420	16,0	4,5	0,627
35	10	Македония	64	35,74	352	384	371	17,9	3,7	0,610

Таблица 4. Данните се превръщат в стандартизирани точки, а липсващите данни се заместват като се използва методология, описана в докладите на Индекс на постигането, които се намират в секцията „документи и връзки“ на страницата www.thecatchupindex.eu. Последните налични данни са не по-късно от 30 януари 2018 г.

които са оцелели от епохата на печата“²² пише един от експертите в областта на фалшивите новини и мерките за справяне с тях. Несъмнено, докато все пак регулациите са необходими, образованието се очертава като най-удачното цялостно решение за фалшивите новини и пост-истината, с по-малко странични ефекти и повече възможности за адаптиране към различни ситуации. Резултатите на Индекса на медийната грамотност също предполагат, че образованието е ключов елемент. Образованието с високо качество и наличието на повече и по-образовани хора са предпоставка за справяне с негативните факти на фалшивите новини и пост-истината.

Скорошно изследване на Евробарометър на общественото мнение и фалшивите новини открива, че респондентите с по-висока степен на образование са по-склонни да се доверяват на по-разнообразни източници (радио, телевизия, онлайн и др.).

Освен това респондентите с по-висока степен на образование казват, че срещат фалшиви новини по-често и се чувстват по-уверени в това да ги идентифицират.²³

Скоро може да имаме още информация по тези въпроси. Организацията за икономическо сътрудничество и развитие (ОИСР) планира да направи т.нар. „тест за фалшиви новини“ през 2018 г., който ще бъде подобен на изследването за ученици PISA. Учениците ще бъдат помолени „да използват и свържат многобройни източници на свидетелства, да идентифицират пристрастия и пропуски в информацията и да управляват противоречащи си аргументи.“²⁴

Всъщност това ще бъде част от рамката PISA по „глобална компетентност“, дефинирана като „капацитет да се изследват локални, глобални и межкултурни въпроси, да се разбере и оцени гледната точка и светогледът на другите, да общува в отворени, подходящи и ефективни взаимодействия с хора от други

култури и да действа за колективно благо и устойчиво развитие.“²⁵

Възприемането на образователен подход за справяне с пост-истината и фалшивите новини трябва да върви заедно с разбиране за ограниченията и за това, че няма едно-единствено решение за всички случаи – този подход би вършил работа през повечето време и за повечето случаи, но не и за всички случаи през цялото време.²⁶

Но всяко нещо трябва да е по реда си, като първо се обърне внимание на общото качество на образование, тъй като има ясна връзка между него и устойчивостта към пост-истината. Би трябвало да има и обучение по дигитална грамотност, дефинирано от ЕС като „уменията, необходими да се постигне дигитална компетентност, увереност и критично използване на информационни и комуникационни технологии за работа, почивка, учене и комуникация.“

Дигиталната грамотност е особено необходима, за да се намали цифровата пропаст между поколенията. Но това няма да е достатъчно. Младите хора, въпреки че са „родени“ с цифрови умения, не са непременно по-подготвени да устоят на предизвикателствата на пост-истината, за което се искат и допълнителни знания и умения.

Затова е необходима и медийната грамотност като концепция, която „включва всички технически, познавателни, социални, граждански и творчески умения, които ни позволят да имаме достъп и критично разбиране както за традиционните, така и за новите видове медии, и да си взаимодействаме с тях“.²⁷ Вече има и редица национални и международни инициативи. Например базираният в САЩ Музей на медиите Newseum има специален пакет за обучение, който включва осем големи теми: (1) оценка на информацията, (2) филтриране на фалшиви новини, (3) разделяне на факти и мнения, (4) разпознаване на пристраст-

²² Виж *Huw Davies*, *New Statesman* – NS Tech, „Why education is the only antidote to fake news? <http://tech.newstatesman.com/guest-opinion/education-antidote-fake-news>

²³ Виж *Flash Eurobarometer on Fake News and Online Disinformation*, FL464, March 2018, <https://ec.europa.eu/digital-single-market/en/news/first-findings-eurobarometer-fake-news-and-online-disinformation>

²⁴ Виж *Casey Bayer*, *PISA 2018 Test to Include Global Competency Assessment*, 12 December 2017, <https://www.gse.harvard.edu/news/17/12/pisa-2018-test-include-global-competency-assessment>

²⁵ OECD, „Preparing our Youth for an Inclusive and Sustainable World. The OECD PISA global competence framework“, 2018, <http://www.oecd.org/pisa/Handbook-PISA-2018-Global-Competence.pdf>

²⁶ Например в случаи на приемане и съпротива на ваксини едно изследване открива, че „образованието не винаги означава доверие“, в *Heidi J. Larson et al.* *The State of Vaccine Confidence 2016: Global Insights Through a 67-Country Survey*, *EBioMedicine*. 2016 Oct; 12: 295-301 <https://www.ncbi.nlm.nih.gov/pmc/articles/PMC5078590/>

²⁷ Виж *European Commission*, <https://ec.europa.eu/digital-single-market/en/media-literacy>

тия, (5) разпознаване на пропаганда, (6) установяване на това как се правят новините, (7) разпознаване на грешки в новините и (8) взимане на контрол в ролята на консуматор на медии и източник.²⁸

В известен смисъл ролята на образованието може да се сравни с имунизация срещу фалшивите новини и феномена на пост-истината, където то ще изгражда защита срещу разнообразни щамове и форми на фалшиви твърдения, дезинформация, пропаганда и др. Този подход има по-добри шансове да успее, тъй като би предотвратил или поне би облекчил ефектите на пост-истината, защото фалшивите новини ще продължат да се разпространяват чрез променящи се канали и форми, които би било трудно да се обхванат само със средствата на регулацията.

ЗАКЛЮЧИТЕЛНА БЕЛЕЖКА: ЗДРАВ РАЗУМ И ПОРЯДЪЧНОСТ

В края на краищата различните подходи към изграждане на устойчивост към феномена на пост-истината се свеждат до изграждане на мостове за свързване на фрагментирани истини, намаляване на поляризацията – и просто връщане обратно към здравия разум. Другото важно нещо, което не бива да се забравя при търсенето на отговор за „онлайн“ проблемите (вкл. телевизия и печат), е, че те предизвикват „офлайн“ реакции. Решението в крайна сметка може би е в това да не забравяме за ролята на личната отговорност и за „ценността на учтивостта“ и обикновената порядъчност.²⁹

²⁸ Виж „Newseum Launches Media Literacy ‘Booster Pack’“, 7 December 2017, <http://www.newseum.org/2017/12/07/newseum-launches-media-literacy-booster-pack/>

²⁹ Виж *Jamie Bartlett*, “The offline solution to online hate”, *Demos quarterly*, 1 November 2017, <https://quarterly.demos.co.uk/article/issue-12/the-offline-solution/>

Този доклад е продукт на Инициативата за европейски политики (EUPi) на Институт Отворено общество – София. В работата по Индекса и този доклад бе включен екип на ИОО-София: Георги Стойчев – идея и редакция, Милен Минчев и Елица Маркова – редакция, Десислава Велкова – публични дейности, д-р Петя Брайнова – статистическа обработка, Марин Лесенски – автор. Изразените възгледи и мнения са на автора и не отразяват непременно позициите на Институт „Отворено общество“ – София или донорите и възложителите му.

Canada

Индексът на медийна грамотност и този доклад станаха възможни, благодарение на подкрепата от страна на Global Affairs Canada.

Адрес:

Институт „Отворено общество“ – София
ул. „Солунска“, № 56, гр. София 1000

Тел.: (+359 2) 930 66 19, Факс: (+359 2) 951 63 48

www.osi.bg www.eupi.eu